

المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات
Arab Center for Research & Policy Studies

Фонд
Демократичні ініціативи
імені Ілька Кучеріва

Від аутсайдерів до майстрів сучасної війни: трансформація українських націоналістичних рухів у 2022-2023

Оригінал: [Arab Center for Research and Policy Studies](#)

Переклад: Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва

АВТОРИ

Тарас Тарасюк

Аналітик Фонду Демократичні ініціативи у Києві, де він досліджує політичне насилля, радикалізацію, екстремізм та засоби протидії тероризму

Петро Бурковський

Виконавчий директор Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Він отримав диплом магістра політології у Києво-Могилянській Академії у 2004. Є випускником Європейського центру безпекових досліджень імені Дж.Маршалла (2007).

Олексій Гарань

Професор порівняльної політології у Національному університеті Києво-Могилянська Академія, директор-засновник Школи політичного аналізу УКМА з 2002

ЗМІСТ

ВСТУП	1
ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ	2
БРІКОЛАЖ, ЯК МЕХАНІЗМ РЕСУРСНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ	4
ПРИКЛАДИ: ВЕЛИКІ НАЦІОНАЛІСТИЧНІ РУХИ ТА ЇХНІ ПІДРОЗДІЛИ	8
СПОСОБИ БРІКОЛАЖУ: ДИСЦИПЛІНА, НАВЧАННЯ, ТРЕНУВАННЯ ТА ЩЕ БІЛЬШЕ ТРЕНУВАНЬ	10
1. ІДЕОЛОГІЧНИЙ ВИШКІЛ	10
2. ВИВЧЕННЯ ТАКТИКИ	12
ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКИХ РЕЗЕРВІВ	16
РОЗВИТОК ТА ТРЕНУВАННЯ МОЛОДІ	19
СТВОРЕННЯ ПАРАЛЕЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ПІДТРИМКИ ТА ВЗАЄМОДІЯ З ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ	20
ВЗАЄМОДІЯ З РЕГУЛЯРНИМИ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ УКРАЇНИ	22
1. КОМБІНАЦІЯ ГОРИЗОНТАЛЬНОЇ ТА ОСЕРЕДКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ	22
2. БІЛЬША СВОБОДА У ВИБОРІ МІСЦЯ ПРОВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ОПЕРАЦІЙ	24
НАЦІОНАЛЬНИЙ ВІДГУК ВОЛОНТЕРІВ НА ПОВНОМАСШТАБНЕ ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ	26
ВИСНОВКИ	28
1. ХАРАКТЕРНІ РИСИ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ПІДРОЗДІЛІВ	29
2. ІНТЕГРАЦІЯ У ЗБРОЙНІ СИЛИ ТА ОСОБИСТІ РОЗДУМИ	31
ПОСИЛАННЯ	32

ВСТУП

Трансформація соціальних рухів у бойові загони не є чимось унікальним в історії. Ми можемо проілюструвати цей процес мобілізацією комуністів під час Громадянської війни в Іспанії, включаючи бійців-добровольців, значні грошові пожертви та міжнародну підтримку. Так само, перетворення політично радикальних груп на регулярні сили очевидне у постанові Республіканської Гвардії Франції після Великої Революції. Навіть в Україні, розвиток збройних підрозділів з соціальних груп після 2014 року, узгоджується з цим феноменом.

Втім, перехід у 2022-2023 роках націоналістичного руху до бойових когорт виразно характеризується їхнім вливанням у стабільну та легітимну державу, яка вже мала розвинуту військову інфраструктуру. Більш за те, Україна не переживала типових революційних умов, які часто супроводжують подібні процеси. Натомість, ці загони стали повністю інтегрованими та стабільними складовими офіційних Збройних Сил. Цікаво, що вони стали символом професіоналізму армії України, беручи участь у ключових кампаніях, включаючи критично важливу оборону Маріуполя на початку війни. І хоча невірно вважати, що всі без виключення подібні підрозділи були ідеальними, вони без сумніву є потужним маркером довіри, як від суспільства так і всередині військово-репутаційних кіл.

Увагу дослідників здебільшого привертала націоналістичні чи ультраправі рухи. І все ж поява специфічних військових з'єднань, яких теж називають "націоналістами", залишається недослідженою. Загалом, це дійсно нещодавній феномен, який, хоч і має історичну тяглість з початків української незалежності, ще ніколи не проявлявся у такому масштабі, як з перших днів повномасштабної війни.

З перспективи воєнних студій, націоналістичні формування часто опиняються в тіні ширшого "гібридного режиму" перетворень в українській армії з 2014 по 2022 роки. Як зазначила Дебора Сандерс, ЗС України опинилися в унікальному положенні перед обличчям широкомасштабного російського вторгнення, маючи змогу використати "обидві сторони монети" для двох фундаментально протилежних підходів до формування війська. Утім, наразі доволі складно оцінити динаміку змін у оборонних справах України вже після повноцінної агресії. Можна легко припустити, що інтеграція націоналістів у регулярні сили могла статися завдяки реформам, проведеним за вісім років і є лише одним з епізодів військової історії.

Українська армія дійсно знаходилась у незвичному "гібридному" стані, але нинішній конфлікт – також рідкісний приклад того, як розвинена та здебільшого стабільна демократія і, що більш важливо, сильне громадянське суспільство відповіли на повномасштабне вторгнення. Це змушує нас звертати більше уваги на різноманітні соціальні групи всередині країни, особливо громадські рухи. З цієї позиції, ми зацікавлені у трансформаційному феномені українських націоналістів.

Головна риса цього громадського руху полягає у питанні: як, не зважаючи на тотальну мобілізацію, націоналістичні групи були здатні відновити старі формування та посилити різноманітні загони і, на відміну від 2014 року, офіційно вбудувати їх до лав Збройних

Сил України. Було б помилкою розглядати озброєння та розбудову націоналістичних рухів всередині армії буквально. Але втім, факти такі, що роль лідерів є ключовою у створенні кількох підрозділів. Вони ініціювали їхню появу у ЗСУ, шукали шляхи легалізувати свої волонтерські об'єднання, одночасно зберігаючи свою ідентичність і деяку нарративну тяглість, коли йшлося про політичні дії. У різнобарвності українського громадянського спектру, націоналісти зберігали видимість, навіть коли вже стали частиною регулярних ЗС України, що суворо обмежує можливості для самовираження. Як, загалом-то опозиційні та маргінальні рухи вистояли заради формування великих збройних загонів, які частково або й повністю відображають ідентичність, бренд і стиль політичної сили. Де-факто, націоналістичні рухи набагато яскравіше представлені на війні з росією, ніж будь-хто інший з українського громадянського суспільства.

Ця робота представляє собою продовження досліджень про те, чому в націоналістів не було вибору, аніж стати професійними солдатами. Це також відзначає першу спробу випробувати теорії, які можуть пояснити трансформаційні процеси в рухах від початку нової фази російсько-української війни. Втім, це дослідження пропонує більш детальний огляд того, як націоналістам вдалося досягти настільки значних результатів на полі бою. Ми використовуємо теорію ресурсної мобілізації, як основну лінзу для спостереження за ними, одночасно пояснюючи їхній професіоналізм, як приклад механізму бріколажу, який ефективно перетворює існуючі практики політичних рухів на військову силу. Це включає у себе традиції, різні тренувальні формати, ідеологію і залучення молоді, що трансформувало новостворені підрозділи поглинуло чи піднесло колишні українські ультраправі рухи, як символи професійного війська і “майстрів війни”.

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Розмірковуючи над еволюцією українських націоналістичних груп у професійні військові підрозділи необхідно пригадати події Революції Гідності (2013-2014) і перші стадії відкритого протистояння росії та України. Націоналістичні політичні утворення мали маргінальну присутність в українській політиці. Хоча, за проросійської влади президента Януковича, подолання партією “Свобода” 5% бар'єру для входження до складу Верховної Ради України було помітним визнанням націоналістичних фракцій на виборах. Ця підтримка була ключовою для їхньої важливої ролі під час повстання.

Під час подій Революції Гідності з грудня 2013 по лютий 2014 року, націоналістичні рухи відзначились тим, що були найкраще підготовані для протистояння спробам уряду Януковича придушити протести, одночасно сигналізуючи про кілька майбутніх змін. Цей період заклав підвалини нової хвилі утворень націоналістів в Україні, відсуваючи в тінь ключову роль партії “Свобода” та підносячи цілий набір новий формацій та підсилюючи маленькі молодіжні організації, такі як “Азов” і “Традиції та порядок”. Одночасно, ветерани сцени на кшталт УНА-УНСО, активні на початку 1990х чи ультрарадикальні групи типу “Тризубу”, отримали свіже дихання. Однак, буде неправильним зображувати рухи націоналістів, як рупори жорстких протестів. Існуючі дослідження чітко доводять, що вони грали лише часткову роль у акціях непокори та бойових сутичках, посилюючи аргумент, що опис націоналістичного чи пак ультраправого руху, як ключової причини радикалізації Євромайдану є невірним.

Як би там не було, але націоналістичні організації швидко адаптувалися до нових викликів у постреволюційному суспільстві – до війни. Разом з іншими акторами з часів Революції Гідності, націоналісти стали мобілізаційним ресурсом для захисту України на Донбасі у 2014 році. Однак, їхня активність відносно швидко згасла після легітимації нового політичного режиму у Києві, головно через вибори Президента та Парламенту і пізніше – внаслідок Мінських домовленостей, які значно зменшили бойову активність.

Одночасно, почалося переведення перших комбатантів з числа волонтерів та націоналістів у законну площину. Цей процес здебільшого відбувався в рамках розвитку ТРО (Територіальної оборони) та підпорядкування нових загонів Міністерству внутрішніх справ України. Зі зменшенням участі у бойових операціях, націоналістичні та волонтерські підрозділи швидко розчинилися у державних формуваннях, а останні з них – Волонтерський Український Корпус та Українська Волонтерська Армія – поступово знижували свою присутність у зоні АТО/ООС, майже звівши її до нуля у 2019 році. Абсолютна більшість не була у зоні бойових дій після 2015. Фокус тоді змістився назад до політичних рухів, ставлячи у пріоритет зайнятність всередині активізму та політичного життя країни. Студії також раз-пораз показували інституціоналізацію рухів та їхню роль головно, як політичних драйверів всередині громадянського суспільства.

Хоча, навіть на піку бойових дій та активного, часто успішного, націоналістичного залучення, вони ледь могли набрати 1% підтримки з боку електорату на перших постреволюційних парламентських виборах у 2014 році. Всередині були спроби уніфікації, проведення спільних акцій, об'єднаних маршів, намагання висунути одного кандидата від всіх на вибори під ідею започаткування спільної партії. Втім, усі ці спроби виявилися провальними.

Постійна слабкість у питаннях об'єднання серед українських націоналістів є значною мірою ілюстративною для розуміння такого широкого представлення різних з'єднань і довготривалої підготовки до військового протистояння. Дійсно, це зіграло поважну роль у втраті єдності та змагання серед українських націоналістів.

Бріколаж, як механізм ресурсної трансформації

У цьому лаконічному огляді історії націоналістів з 2014 року ми підкреслюємо ключовий момент: вони роздроблені та переживають внутрішні перегони, що перешкоджає їхній уніфікації. Українські націоналісти за цей час створили кілька рухів, що змагаються між собою. Цей фактор в історії націоналістів змушує нас застосувати теорію ресурсної мобілізації. В її рамках ми можемо впорядкувати їх, як індустрію соціальних рухів (ICR), що складається з різноманітних громадських рухів. Ми віримо, що такий підхід якнайкраще пояснює активний розвиток націоналістів у кілька професійних, виняткових з'єднань в межах ЗСУ, починаючи з 2022 року.

Теорія ресурсної мобілізації (TRM), вперше сформульована Джоном Маккарті та Майером Зальдом у 1970х, бачить громадські рухи, як підприємців у змаганні за обмежені ресурси. З такої точки зору, рух використовує соціальні питання з єдиною метою – накопичення власних ресурсів, постійно апелюючи до криз у громадськості, поточних проблем, політичних програм і так далі. Це відповідає меті націоналістичних

рухів, які постійно намагалися добитися монополії на обговорення власне націоналізму та їхніх потенційних джерел.

Яскраві переваги кількох організацій з 2014 року створили умовний *casus belli* для змагання між угрупованнями. Відкриття вікна політичних можливостей після початку війни на Донбасі підкреслило головну ідею українського націоналізму – екзистенційну загрозу від росії. Важливо відзначити, що необхідність готуватися до війни з росіянами об'єднує націоналістів. Цей дискурс апріорі глибоко вкорінений у історії самої ідеї українських ультраправих. Насамперед, це було потрібно, щоб зберегти статус військових експертів і можливість апелювати до необхідності приділення більшої уваги оборонному та безпековому секторам.

Утім, не варто забувати, що організації з однієї соціальної індустрії, що мають спільні цілі, також розділяли однакові цінності та погляди, які, так чи інакше, надихали учасників на колаборації та спільні дії. Найбільш однозначно це стосувалося питань національної безпеки та оборони. Це дозволяє нам вивести ще одну важливу характеристику націоналістичного руху – присутність мереж всередині спільноти таких організацій.

Конкуренція за членів вимагала надання високоякісних та різноманітних можливостей військового та парамілітарного тренування. Ці перегони були ще більше розжарені іншими аспектами того, що ми називаємо “ресурсом” – числа членів та прихильників, престижу всередині мережі, присутності у медіа і репутації. Ексклюзивність рухів, запобігання паралельному членству у кількох, лише посилювало конкуренцію між формуваннями. Такі змагальні умови, обов'язкові з 2014 року, примусили націоналістів покращити їхні практики під час підготовки членів до військової служби.

Це призвело до появи розмаїття тренінгів по військовій справі, фізичній підготовці та ідеології, які стали регулярними у з'єднаннях. Такі є головні елементи трансформації у 2022-23, коли, незважаючи на національну мобілізацію, українські націоналісти змогли не лише приєднатися до армії, але також сформувати свої власні когорти та брати участь у найважливіших військових кампаніях війни росії проти України.

У контрасті з 2014 роком, держава давала кращу раду своєму війську і кількість волонтерів була значною – близько 400 тисяч чоловіків добровільно зголосилися стати до лав Збройних Сил України. Масштаб війни диктував більшу потребу у зкоординованих діях між підрозділами, які були загострені нестачею військових ресурсів, таких, як важке армійське спорядження чи амуніція. Такі речі були привілеєм лише повністю легальних державних формувань. Цей аспект створив нову соціальну реальність для націоналістів, де вони були змушені активніше перекладати повноваження по контролю на державу, одночасно діючи напоказ, як сила проти росії. Це в результаті прибрало їх з публічних обговорень, обмежуючи, одночасно, свободу вираження та свободу дій, включаючи ідеологічне представлення. Тотальна мобілізація країни та залежність від підтримки з боку інших держав лише посилити умови, в яких навіть формальні статuti аполітичної природи армії відігравали ключову роль. Також додалися обмеження на протести під час воєнного стану, не погоджені з владою, не кажучи вже про можливість якихось силових зіткнень під час демонстрацій. Яскравий приклад цієї ситуації – заява бійців батальйону “Азов” під час блокади “Азовсталі” у Маріуполі.

“Ми відкидаємо нацизм та сталінізм. Бо наша країна постраждала найбільше від цих тоталітарних режимів і фальшивої ідеології”.

Це поставило націоналістів у незручну позицію, де ідея спротиву росії отримала величезну підтримку, але причини, що призвели до цього, вимагали від них повністю відмовитись від державної та політичної активності та повністю підкоритися державі в обличчі Збройних Сил. В результаті, подібні рухи майже припинили існувати, бо тези націоналістів виражалися більшістю народу. Ця ситуація також була частково описана колишнім членом УНА-УНСО, ветераном конфлікту у Придністров'ї, Славком Артеменком:

“Ця війна, з перспективи української націоналістичної ідеології, є останньою. Нація сформувалася, держава сформувалася, націоналізм зіграв свою роль”.

Націоналісти не були повністю готові у якості бойових підрозділів, хоча вони й мали парамілітарні “крила”, здебільшого для молодших учасників (яких було набагато менше, ніж партійних осередків). Незважаючи на формальну приналежність руху “Азов” до однойменного підрозділу, останні існували окремо і жодним чином не брали участі в житті політичної партії. З початком пандемії COVID-19 організації націоналістів ослабли ще більше, особливо беручи до уваги втрату їхньої головної переваги – яскравих та потужних вуличних акцій. У той час, коли націоналісти “осідпали” тему можливої “великої” війни з росією, це майже не виливалося у постійну підготовку до неї, фокусуючись на політичних, гуманітарних та інших питаннях, що приносили більше електоральних дивідендів, ніж нарощування військової потуги (якщо це було взагалі можливо).

З цього назріває головне питання: як політичні підприємці у формі організацій (особливо їхні лідери) не зникли і натомість змогли мобілізувати та перетворити рухи у військові загони та навіть перетворити їх на взірці якості в українській армії?

Щоб охарактеризувати елементи, які сприяли ефективній трансформації організацій у бойові підрозділи, ми аналізуємо практики, які напряду вплинули на здатність формувати якісні воєнні зв'язки під час повномасштабного вторгнення. Для цього, ми дивимось на дискурс крізь ідею механізму бріколажу. Дослівно, концепція означає створення витвору мистецтва з наявних матеріалів, якими б вони не були. Цей механізм був адаптований до економічних досліджень для пояснення унікальну адаптивність підприємців виживати перед обличчям інституційних та зовнішніх змін.

Центральною парадигмою наших студій є використання концепції з економічної науки, вклавши її в рамки теорії ресурсної мобілізації для підприємців. Як ми вже зазначали, ТРМ була активно адаптована та використана, щоб роз'яснити логіку активності громадських рухів. Так само ми пропонуємо використати парадигму інституційного бріколажу. Внесок цього дослідження фокусується на вузькій інтерпретації саме з точки зору інституцій. Ця парадигма описує бріколаж, як роботу з вже встановленими принципами, правилами та практиками – або з їхньою відсутністю – заради досягнення інституційних змін.

Такі елементи, здебільшого, визначають основну частину засобів, використаних рухами націоналістів, щоб адаптуватися до військових умов. Інший важливий аспект: різні рухи мали різний рівень інституційної залученості – від мережевих організацій, які включали партії, видавництва, послуги меценатів та фонди до напівлегальних утворень, які лише формально реєструвалися, як юридичні особи чи не мали такого статусу узагалі. “Інституційний бріколаж” стосується підприємницьких дій з подолання труднощів, створених формальними та неформальними органами влади, з метою досягнення змін у цих інституціях та створення нової доданої вартості.

Більш того, ми свідомо розглядаємо цю теоретичну конструкцію бріколажу, як соціальний механізм – окремий клас подій, що змінює зв'язки між визначеними для експерименту робочими інструментами, застосованими в ідентичній або дуже схожій манері всередині різних можливих ситуацій та в межах конкретних площин, де можуть взаємодіяти політичні актори. Ці принципи дозволяють краще розуміти основу нашої інтерпретації, в рамках якої ми пропонуємо розглянути змінотворчий процес серед націоналістів.

А тому, ми пропонуємо оцінити феномен бріколажу, як соціального механізму в межах інструментарію націоналістів для перетворення мобілізованих ресурсів в умовах, що стрімко погіршилися.

Дійсно, механізм часто використовують, щоб пояснити адаптацію людей бізнесу перед обличчям неочікуваних зовнішніх змін в робочих умовах. Явно, націоналісти зіткнулися зі схожим феноменом під час повномасштабного російського вторгнення, що стало неочікуваною зміною, згаданою вище. Це апелювання до економічного засобу, де підприємець адаптується до нових реалій і “створює щось з нічого”, може бути повноцінно адаптовано для розуміння логіки націоналістичних трансформацій, в основному через те, що і там і там незмінною метою є збір та збільшення ресурсу, з тією лиш різницею, що ресурси в даному випадку мають різні характеристики. Ми пропонуємо розглянути націоналістичні угруповання, бо вони мають елементи бріколажу, що постали з їхньої політичної діяльності. Це включає ідеологічні і тактичні вишколи, формування людських резервів, тренування та розвиток молоді з паралельною інфраструктурою підтримки. Це також можна пояснити через призму іншого використання механізму. Хуанг та інші використовують “інституційний бріколаж” по трьом напрямкам – матеріальний, організаційний та дискурсійний, щоб отримати перевагу над конкурентами. У нашому випадку, матеріальні ресурси охоплюють людей, фінанси та техпідтримку, тоді як організаційні включають практики, тренування і бойовий досвід. Дискурсивні ресурси, відповідно, стосуються ідеології та освітніх подій для членів руху. Додатково, існує комбінація горизонтальних в соціальному середовищі націоналістів. Всі ці елементи дозволяють організаціям швидко переходити від протистояння на політичній арені до присутності в масованій військовій машині спротиву росії, без зникнення під час загальної мобілізації.

Ми вважаємо, що такі практики дозволили руху вижити, одночасно, по факту, перестаючи ним бути завдяки інтеграції до Збройних Сил України. Ми пропонуємо дивитися на націоналістів здебільшого, як на бізнесменів, які просувають на ринок дискурс про військові зв'язки, хто використав існуючі на 24/02/2022 практики, щоб перетворити громадські об'єднання на регулярні бойові загони всередині ЗСУ. Ця теорія

служить призмою, через яку ми все розглядаємо, але також надає відповідь на те, як націоналісти були здатні сформувати професійні і регулярні військові підрозділи.

Ця стаття має на меті розкрити практики націоналістичного рухів, які, внаслідок розвитку організацій, дозволили їм стати професійними військовими з'єднаннями і навіть розширитись до бригадних загонів. Ця призма також непрямо додає розуміння, чому політичні нащадки слави волонтерських сил у 2014-15 роках не зупинились на інтеграції у добровольчі батальйони, по типу ТРО, а пішли далі, увійшовши до складу ССО (Сил спецоперацій), ГРУ (Головне управління розвідки), сформували механізовані бригади в армії й так далі.

Приклади: великі націоналістичні рухи та їхні підрозділи

У 2014 році, після того, як росія почала гібридне вторгнення в Україну, націоналістичні рухи почали створювати волонтерські парамілітарні загони. Вони демонстрували готовність битися з російськими військами на сході України, незважаючи на майже колапс органів влади та повсюдну корупцію в силах правопорядку і регулярній армії.

Чотири головні організації націоналістів відіграють значну роль у сучасній війні з росією: батальйон “Азов”, ДУК-ПС (Добровольчий український корпус, колишнє парамілітарне крило партії “Правий сектор”), партія та всеукраїнська організація “Свобода” (що також включає молодіжне крило “Сокіл”), Українська Національна Асамблея – Українська Народна Самооборона (УНА-УНСО). Провідною була також постать Євгена Карася, лідера партії “Спільноти майбутнього”, руха “Братство”, а також “Традиції та порядку”, яке, незадовго до початку бойових дій перетворилось на Консервативну партію.

Регіональні організації, такі як ГОНОР у Києві, Фрайкор у Харкові і Національний альянс у Волинському регіоні також серйозно впливали. Додатково, кілька малих груп були пов'язані з національними рухами чи діяли автономно, але все ще були частиною мережі так чи інакше. Загалом, ми можемо сказати, що концепт “Українського руху націоналістів” – класний приклад індустрії громадських об'єднань.

“Азов” був формально заснований у 2014 році, як окремий добровольчий загін поліції під егідою МВС. У період 2014-2021 років “Азов” розрісся до широкої парасольки політичних та громадських організацій, запущених ветеранами російсько-української війни. На додачу, деякі члени “азовського” руху продовжували професійну військову службу у окремому підрозділі “Азов” Нацгвардії України.

“Братство” – неоконсервативна група, заснована харизматичним лідером Дмитром Корчинським у 1998 році. У 2014, “Братство” билось поруч з “Азовом” та брало участь у створенні парамедичних сил у волонтерських збройних формуваннях. У лютому 2015 року, вони заснували відокремлений “Християнський добровольчий батальйон Святої Марії” у структурі МВС.

Добровольчий Український Корпус – Правий Сектор (ДУК-ПС) заснували у 2014 році, щоб він був загальною платформою для різноманітних менших та не настільки відомих націоналістичних рухів, включаючи “Тризуб” імені Степана Бандери, УНА-УНСО, “Карпатську Січ” та футбольних ультрас з Києва Харкова, Дніпра та Донецька. На

початку головною метою був захист протестувальників на Майдані від спецпризначенців. З початком російського вторгнення, корпус еволюціонував у сучасний ДУК-ПС у складі кількох військових підрозділів. У 2021 році Дмитро Коцюбайло, очолюючи першу окрему штурмову роту ДУК-ПС, “Вовки Да Вінчі”, був нагороджений найвищою нагородою держави – “Герой України”. До 2022 року, весь рух ГОНОР, під керівництвом Дмитра Філімонова, злився з підрозділом Коцюбайло. У березні 2022, ДУК-ПС, своєю чергою, стали частиною Збройних Сил України – 67 механізованої бригади. ДУК-ПС отримав статус офіційної бригади у ЗС лише восени 2022, ухваливши свій власний внутрішній кодекс дисципліни.

“Свобода”, створена у 1991 році – найстаріша націоналістична політична партія України. У 2014 році “Свобода” ухвалила рішення, що всі члени партії мають встати до лав Збройних Сил або працювати, як цивільні волонтери, підтримуючи українську армію. Того ж року на основі “Свободи” сформували два добровольчих з’єднання: батальйон “Січ”, під егідою МВС та роту “Карпатська Січ” в складі 93 механізованої бригади ЗСУ. Роком пізніше, “Свобода” заснувала недержавну організацію “Легіон Свобода”, яка об’єднала партійних ветеранів війни.

УНА-УНСО (*Українська Національна Армія – Українська Національна Самооборона*) – найстаріша парамілітарна організація України (*примітка перекладача: мабуть, мається на увазі незалежної України?*), що теж постала у 1991 році. Її члени брали участь у конфліктах в Грузії (1993), Ічкерії (1994-1995). У 2014 році УНА-УНСО заснували добровольчий батальйон, який пізніше став 131 окремим розвідувальним батальйоном ГУР.

Додатково, кілька менших військових груп сформувалися навколо лідерів, таких як Богдан Ходаковський (лідер Консервативної партії, загін “Реванш”), Дмитро Ярош (колишній лідер “Правого Сектору” та ДУК, після розриву його загін зветься Українська Добровольча Армія – УДА), рух Євгена Карася (“С14”) та Фрайкор, регіональна організація “Карпатська Січ” (Закарпаття, лідер – Тарас Деяк). Всі ці рухи та групи отримали бойовий досвід у сутичках з армією росії, включаючи спецпризначенців та найманців “Вагнер”, на сході України у 2014-2015 роках.

З тих часів, вони свідомо будували свою мережу колишніх бійців та ветеранів, засвоювали уроки війни, проводили парамілітарні навчання та ідеологічні вишколи або навіть обирали кар’єри професійних військових. В результаті, перед 24 лютого 2022 року, вони ефективно комунікували на горизонтальному рівні та провели превентивну внутрішню мобілізацію.

Засоби бріколажу: дисципліна, освіта, вишколи і ще більше тренувань

1, Ідеологічні вишколи

Відіграють ключову роль. Архетип воїна став рольовою моделлю для розвитку активістів. Однак, завдяки змішуванню дисципліни, освіти, бойового досвіду і безперервних тренувань, ці групи створили наратив, що виходить за межі лише фізичної готовності, підтягуючи глибшу, ідеологічну рішучість у своїх лавах. І все ж суть цієї

підготовки лежить у можливості викувати моральну та психологічну “броню” серед їхніх членів.

Центральним для такого бачення є віра в те, що конфлікт з росією йде за саме існування України, що ця битва триває не десятиліття, а століття. Це переконання виховується історичними лекціями, конференціями та різними заходами, що мають не лише освітню мету, але створення ширшої підтримки серед членів руху, закладаючи підмурки для потенційної мобілізації.

На вістрі цього нарративу, рух “Азов” майстерно використав інформаційні кампанії, як засіб збільшити свої ряди. Навіть з наближенням повномасштабного вторгнення у лютому 2022, ідеологічні тренінги тривали. Рух “Азов” та організації на кшталт “Центурії” продовжували свої зусилля. На додаткових заходах метою було привернути увагу цивільного населення і збудувати потенційну мобілізаційну базу. Дотичні до “Азову” організації, як-то видавництво “Пломінь”, сприяли цьому перекладом та продажем філософської літератури, націленої на зміцнення ідеологічного запалу. Завдяки серії захоплюючих відео, названих серією “Рекрут”, націлених на розширення лав 3 Окремої Штурмової бригади, їм вдалося не лише розповісти про стандарти бригади, але надихнути, серйозно покращити її рекрутинг.

Партія “Свобода” також зіграла в цьому свою роль. Вони заснували аналітичну організацію “Український центр стратегічних досліджень” у 2015 році, головню силами молодших партійців, академіків та впливових партійних активістів. Організуючи історичні лекції на своїх “Бандерівських читаннях”, вони не лише передавали знання цивільним, але також запрошували воїнів з передової та спікерів з бойовим досвідом. Голова центру служить у батальйоні “Свобода” ЗСУ (*примітка перекладача: Юрій Сиротюк наразі служить у 5 окремій “Київській” штурмовій бригаді ЗСУ. Нагороджений нагрудним знаком Головнокомандувача Збройних сил України “Золотий хрест”, відзнаками командувача Сухопутних військ Збройних сил України “Хрест Сухопутних військ” та міністра оборони України*), але бере участь віддалено чи навіть фізично, в якійсь мірі у публічних подіях центру по всій країні. Здебільшого, вони стосуються дискусій про український націоналізм, можливостей протистояння росії (включаючи розпад росії, як утворення) чи різних ініціатив з підвищення престижу (*центру?*) серед студентів університетів.

Батальйон Братство, як один з найбільш релігійних прикладів формує моральну силу у духовних сесіях і тижневих молитвах. Іноді під проводом лідера руху, Дмитра Корчинського.

Завдяки цим спільним зусиллям, націоналістичні батальйони у Збройних Силах України еволюціонували до утворень, які не лише фізично сильні, але й ідеологічно незламні. Шлях від рекрутингу до поля бою встелений уроками далеко за межами тактики та зброї, насаджуючи почуття обов’язку, історії та непохитної рішучості перед обличчям складнощів.

Зберігання ідеологічних практик під час активних бойових дій є, безсумнівно, позитивним фактором для мотивації. По факту, більшість цих активностей стосуються здебільшого

історичних подій, особливо періоду XVII-XVIII, а також XX століть, які наразі ключові у конструюванні української ідентичності і у зв'язку з глобальними протистояннями, часто з катастрофічними наслідками для державних утворень навколо Москви.

Ця історична перспектива дозволяє учасникам порівняти себе з легендарними військовими формаціями з української історії, такими, як Січові стрільці з Української Народної Республіки (УНР), студентами, які боронили Київ від радянських атак у 1918 році чи козаками, найлегендарнішими воїнами в українській військовій історії. Часто-густо, такі заходи супроводжуються чи асоціюються з різними тренінгами з дисципліни або комплексними заходами, що включають підготовку, освіту та тренування. Націоналісти змогли трансформувати цю інфраструктуру завдяки двом ключовим аспектам: морально-психологічній підтримці через ідеологічні та освітні активності і засобам прищеплення додаткової дисципліни серед своїх членів.

2, Тактичні тренування

Націоналістичні групи часто проводять додаткові заняття для персоналу. Їхні мережі впровадили швидкий пошук відмінних військових інструкторів. Відбір наставників – вимогливий та обережний. Тренінги з тактичної медицини – на дуже високому рівні, проводяться підрозділом “Госпітальєрів” з УДА. ДУК-ПС та “Карпатська Січ” також співпрацюють з “Госпітальєрами”.

Більшість загонів та рухів надають інструкції з користування зброєю чи її покращення. Часто проводяться стрільби, що симулюють реальні умови на полі бою. “Карпатська Січ” (Деяк), Цивільний корпус “Азову” та “Центурія” (обидва належать до “азовської” мережі) проводили такі вишколи і табори. УНСО має тренувальну місцину для періодичних вишкільних зборів. Члени батальйону “Реванш” проводили польові та тренувальні вишколи з 2016 року, як представники руху “Традиції та порядок”.

Впроваджені стандарти та настанови НАТО для підготовки особового складу, бойової готовності та ієрархії підрозділів стали фундаментальними основами операційних процедур цих загонів. З 2015 року, рух “Азов” постійно підкреслював передову якість тренування своїх людей, підсвітлюючи великий професіоналізм і анонсує створення центру для відбору та навчання у відповідності до стандартів НАТО. З самого початку вони активно запевняли, що “натівські” правила вже довго використовувалися всередині підрозділу. Ця відданість стандартам та інструкціям Північноамериканського Альянсу з підготовки воїнів, бойового злагодження і формування ланцюжка командування зрештою стала важливим фактором престижу і для руху і самого батальйону, що використовували для мобілізації активістів та волонтерів після 2022 року. Екстраординарно успішна оборона Маріуполя на чолі з очільником загону “Азов” Денисом Прокопенко, ще більше піднесла репутацію бійців у царині професійності та якості тренувань – увявлення, які поширились і на інші бойові формування, засновані ветеранами “Азову” та учасниками “азовського” руху. Це знову стало очевидним після ефективних військових операцій навколо Бахмуту з боку 3 окремої штурмової бригади під командуванням Андрія Білецького.

Відбір та тренування мобілізованих до окремої штурмової бригади “Азов” відбулося на полігоні і тривало щонайменше три місяці. Колишній батальйон “Азов” проводив

стрілби, вишкільний табір та попередні заняття зі штурмових атак, схожі на добре знаний Q-курс для ССО. У обох бригадах “Азову” проводяться “тижні пробного набору”, які дозволяють потенційним новим рекрутам зрозуміти умови, навантаження і вирішити, чи хочуть вони продовжувати далі в цих підрозділах. Як зазначалося вище, важливим аспектом є гарне висвітлення тренувального процесу, що корисно для кампаній з рекрутингу. Всі ці події активно описуються, включно з Youtube та Telegram каналами організації.

Загони “азовського” руху є, безсумнівно, лідерами у імплементації протоколів країн НАТО. Наприклад, вимоги гайдів ТССС АС (Тактична медицина на полі бою для всіх бійців) були вперше успішно впроваджені у “Азові” ще з 2017 року щонайменше, тоді як перший випуск школи сержантів стався у 2016. З розвитком нової структури підрозділів “Азову” додавалися нові курси, такі як CQB (Ближній бій), які також використовують у 3 штурмовій.

Важливо зрозуміти, що хоча подібні між собою аспекти тренування були характерними для різних підрозділів війська з 2014 року, саме батальйон “Азов” свого часу представив їх, як внутрішні стандарти, ефективно впроваджуючи інституційні зміни в підході до тренування бійців. До прикладу, реформа військової медицини відбулася лише у період 2018-2020 років, а до цього більшість практик зводилися до відродження старих радянських рудиментів, бо система медичної допомоги у війську загалом лишалася неререформованою. А зміни для корпусу сержантів в ЗСУ були нарешті закінчені вже під час повномасштабної війни – у квітні 2022 року.

З 2015 року, рух “Азов” запропонував інтенсивний тренувальний режим у своїй школі сержантів, названої після 2016 року на честь Євгена Коновальця. Ця програма спрямована на підготовку досвідчених сержантів завдяки жорстким фізичним та теоретичним тренуванням, об'єднуючи загальну військову підготовку – наприклад, навчальні вправи, володіння вогнепальною зброєю, фізичні кондиції, бойову тактику, навички комунікації та інженерії. Але головний фокус все ж на матеріалі з розвитку лідерства. Учасники вивчають процедури керування загonom, аналіз завдань в бою, оцінку факторів МЕТТ-ТС (місія, ворог, територія, війська, час, цивільні обставини), метод аналізу обстановки ОСОКА (огляд поля бою, прикриття та приховування, перешкоди (природні та штучні), ключові ділянки, шляхи підходу) і планування операцій на рівні відділення/взводу. Більш того, “Азов” ініціював школу імені Миколи Сциборського для спеціального навчання військових психологів в межах підрозділу і організував лідерські вишколи по типу “Школа Аксьона і Хоми”. Примітно, що багато нинішніх командирів та офіцерів вищої ланки 12 бригади спеціального призначення “Азов” і 3 штурмової бригади раніше були молодшими командирами та сержантами у полку “Азов”, демонструючи ефективність та вплив їхньої тренувальної програми.

Добровольчий корпус “Правий Сектор” (ДУК-ПС) і Українська Добровольча Армія на чолі з Дмитром Ярошем, мають міцну тренувальну та підготовчу інфраструктуру з 2015 року. Їхні навчальні програми покривали більшість військових навичок, включаючи бойову координацію, використання протитанкових ракет, поводження з автоматичною зброєю та броньованою технікою (перш за все з БМП – бойовою машиною піхоти), оперування мортирою, снайперські курси, штурмова тактика, стратегічне позиціонування. Після розпуску Правого Сектору, Українська Добровольча Армія з Дмитром Ярошем

продовжувала її традиції, створюючи такі самі тренувальні заклади. Лідер руху повідомив, що з 2017 року тисячі волонтерів пройшли тренування на цих базах, в основному на програмі з вишколу піхоти, званої, як “Піхотна школа”.

Практика військових тренувань в Українській Національній Армії-Українській Національній Самообороні (УНА-УНСО) починається ще у 1995 році. Військові вишкільні програми також проводилися разом з іншими організаціями націоналістів, включаючи спільні сесії з представниками “Карпатської Січі” Тараса Деяка у Львівській області. Тренувальна програма включала у себе покращення навичок з вогнепальною зброєю і бойову координацію.

Перед створенням групи “Реванш”, раніше відомої, як політичної партії та рух “Традиції та порядок”, тренувальні сесії були організовані для зацікавлених учасників. Додатково, рекрутовані особи брали участь у бойових операціях на Сході України, як волонтери. До 2022 року, єдиний публічно відома мілітаризована тренувальна подія була проведена організацією в рамках анонсованого “Легіона Порядку” на чолі з Богданом Ходаковським. З початку повномасштабного російського вторгнення та відновлення тактичної групи “Реванш”, як бойового добровольчого підрозділу після оборони Києва, група проводила військові тренування навесні та влітку 2022 року. У 2023, вони оголосили про свою приналежність до ГУР.

Батальйон “Братство” проводив бойове злагодження для членів організації постійно з 2015 року (як “Батальйон Святої Марії”). Це забезпечило усіх членів батальйону високим рівнем готовності до бойових ситуацій і активної дії “ в полі”. З 2023 року, батальйон “Братство” також створив свою власну тренувальну інфраструктуру для спеціальних сил. Тренувальні заняття проводяться систематично, як для бійців бату, так і для волонтерів та рекрутів. База дає змогу тренувати щонайменше стрільбу, встановлення мін, керування дроном та інші елементи тактичної готовності.

Якщо підсумувати, всеосяжні тренувальні програми дозволили не лише поповнити ряди загонів, що беруть участь у бойових діях, але також інтегрувати бойовий досвід, набутий у звичайних та спеціальних операціях, виконаних на Донбасі. І, таким чином, зберігти та передати цінні знання та навички новим волонтерам та підвищити бойову ефективність загонів.

Формування людських резервів

З 2014 року, національні волонтерські військові формування, як-то Добровольчий Корпус “Правий Сектор” (ДУК-ПС) та Українська Добровольча Армія (УДА) розробили програми для тренування резервів високої готовності. До 2018, ДУК-ПС мав щонайменше 23 резервні роти, які також були центрами мобілізації нових членів. Ще у 2021, до повноцінного вторгнення росії, УДА вже сформувала батальйони резерву.

Щоб підтримувати форму своїх резервів, націоналістичні рухи культивували активні заняття спортом. Місцеві осередки “Азову” проводили спортивні змагання у боксі та ножовому бої. Часто подібні події проводили і у бойових загонах. “Сокіл”, чий члени активно задіяні у батальйонах “Свобода” та “Карпатська Січ”, організовували схожі заходи.

Наступне, націоналістичні батальйони займалися тренінгами з домедичної допомоги для цивільних, а також лекціями та курсами про бої 2014-15 років, історії війн росії та України та вивченням сучасної військової історії.

Перед самим повноцінним вторгненням російської федерації, військові курси для цивільних стали головним освітнім та тренувальним напрямком для загонів націоналістів. Близько 10 тисяч людей пройшли через програму “Азову” для цивільного захисту. Вона мала величезний успіх у Харкові, Києві, Маріуполі. Тренування включало у себе тактичну медицину, першу допомогу і бойові навички. “Правий Сектор” проводив схожі тренувальні сесії. ВМО (Всеукраїнське молодіжне об’єднання “Сокил”) за участі ветеранів ВО “Свобода” і так далі.

Людські резерви УДА/ДУК-ПС були екіпірованими, вишколеними бойовими загонами, без покладання додаткового навантаження на тренувальні центри ЗСУ. Більше того, вони уникали складної бюрократії і тяганини Міноборони і, скоріш за все, не перебували під увагою російської розвідки. Це було можливо, перш за все завдяки добровільному принципу фондування руху, його достатньо великій популярності у 2014, який використав можливість стати “парасолькою” для більшості ультранаціоналістичних організацій в Україні. В той період, він включав бійців та членів УНА-УНСО, представників “Тризуба” (як Ігор Мосійчук), майбутніх лідерів руху “Азов” і навіть активістів з ліберальними поглядами, як Сергій Стерненко. Це все дозволило мобілізувати ресурси для їх власних центрів та системи підготовки, були закладені підвалини децентралізованого тренування бійців.

Загони “Азову” також слугували, як точки збору прихованих резервів, ранньої мобілізації підрозділів ТРО. Ця практична та волонтерська підготовка до потенційних конфліктних ситуацій виявилася життєво важливим компонентом стратегії націоналістів.

Результати роботи з цивільними були вражаючими. Після початку вторгнення росії, 80% членів руху “Азов”, здебільшого ветерани, приєдналися до української армії, Нацгвардії України і Тероборони. Практично відразу, багато досвідчених “азовців” з бойовим досвідом і просунутим вишколом ставали польовими командирами та офіцерами. До прикладу, засновник тоді ще батальйону Андрій Білецький, наразі керує 3 штурмовою бригадою. Богдан Кротевич, голова штабу 12 окремої бригади, був волонтером у баті “Азов” ще у 2014 році. Максим Жорін пройшов шлях від волонтера підрозділу у 2014 до командира загону у 2016. У 2017 він передав свою позицію іншому колишньому волонтеру батальйону – Денису Прокопенко, який, після повернення з полону, очолив 12 бригаду Нацгвардії України.

Ці військові з’єднання склалися з людей з різним етнічним, релігійним та політичним минулим, присвята різнобарвній природі руху. Існували дев’ять таких “азовських” бойових підрозділів у складі регулярних збройних сил, чотири – у складі Сил Спецоперацій ЗСУ, два спецзагони в ГУР, спецзагін у Прикордонній службі України, окремий батальйон ТРО у Дніпрі.

Їхні загони часто координували свої дії на полі бою та фронтових позиціях, знаючи, що вони можуть покластися один на одного, що, у багатьох випадках, було критичним для

зупинки і знищення колон російської армії та спеціальних сил. Прикладами є згадки про битви на півночі Київської і Чернігівської областей у квітні 2022 року – таким чином, “Братство”, ССО “Азов” і “Традиція та Порядок” були активно залучені у бої в Лук’янівці і в переслідуванні відступаючої армії росії з передмістя Броварів. Інший добре знаний приклад – участь “Карпатської Січі” у битвах біля Барвінківського, яка відповіла за заклик 93 окремої механізованої бригади, до якої також пізніше доєдналися інші націоналістичні підрозділи. Додатково, можливість формувати нові загони в рамках інтеграції до Збройних Сил України дозволило направляти їх на найбільш критичні напрямки – під час контрнаступу у Херсонській області чи приклад контратакуючих операцій навколо Бахмуту новоствореної бригади “Азов”.

Тренування та розвиток молоді

Націоналістичні групи в Україні мають оригінальний підхід до залучення та підготовки молоді. Їхня співпраця з цивільними громадськими рухами, які слугують паралельними центрами підтримки і потенційної мобілізації ресурсів, відіграє значну роль у процесі. Центральний компонент цієї колаборації фокусується на патріотичному та спортивному вихованні для підлітків та молоді. На відміну від інших, у них є можливість більш активно впроваджувати сучасну військову історію у тренувальні курси, запрошувати на лекції учасників бойових дій і використовувати ветеранів для польових занять. Це також грало і сильну моральну роль, оскільки рухи показували себе не лише, як активістів, але як прямих учасників операцій із захисту держави. Ї хоча їх не можна назвати рекрутерами, участь у таких загонах та формуваннях викликає більше довіри до командування, яке вже мало досвід успішних дій під час операцій на полі бою.

Як було зазначено раніше, націоналістичні групи мають доступ до ветеранів бойових дій і солдатів, які служать от зараз, дозволяючи їм проводити лекції і класи про історію військових операцій у 2014-2015 роках. Головна причина проста – більшість лідерів та багато активістів були бійцями на Донбасі у 2014-15. Вони також пропонують тренінги з базової військової справи, що зазвичай включає аналіз вогнепальної зброї та рух у парах, серед іншого. Але ще більш важливими є патріотичні спортивні школи та змагання, на кшталт ігор на свіжому повітрі – “Теренові ігри”. Головна мета цих змагань між двома командами на природі – захопити прапор суперника. Ці ігри залучали молодь на довготривалих таборах, сфокусованих на розвитку бойових стратегій, вивченні та організації боїв, одночасно з виживанням у польових умовах – від організації базових житлових умов до віднайдення їстівних рослин і знань, як відфільтрувати воду на природі. Такі ігри проходять кілька днів, де учасники формують унікальні загони, слухаються командування, що розробляє тактику і стратегію “боїв” – групових зіткнень з метою зірвати пов’язку з руки члена іншої команди, що символізує “життя” учасника. Такі ігри організуються систематично, включаючи “Звіттягу” від регіональної організації Національний Альянс і “Гурби Антонівці” від Національного молодіжного конгресу, серед інших.

Ці ігри слугують першою стадією відбору та заохочення учасників до участі у більш складних іграх, таких як “Легіонер”, яка по суті своїй відображає військовий тренувальний табір. Рух “Азов” також активно відкриває безкоштовні тренажерні зали у різних містах України і проводить турніри з боксу та ММА.

Ця інфраструктура служить альтернативою до військово-патріотичного виховання, як державної політики багатьох країн світу. Незалежні націоналістичні та патріотичні рухи розвинули свою власну інфраструктуру для молоді у відповідь на низький рівень допризовних тренувань для військового персоналу, успадкованої від радянського союзу.

Час від часу, націоналістичні організації мали успіх у отриманні державних коштів на підтримку їхніх зусиль по залученню молоді. Наприклад, дитячі табори “Сила і честь” були проведені з підтримкою українського уряду. “Гурби Антонівці” та “Звитяга” у різний час були теж спонсоровані Міністерством молоді і спорту України. Польова гра “Сокіл” проходила з підтримкою регіонального департаменту національно-патріотичного виховання у Черкаському регіоні. Аналогічно, Львівська регіональна державна адміністрація допомагала з такою грою. У 2021 році, гру “Яструб” підтримувало Міністерство молоді і спорту України. Більше того, з 2014 року схожі теренові ігри приваблювали ветеранів російсько-української війни з 72 окремої механізованої бригади.

Ці зустрічі, події та табори просуvalи культуру здорового стилю життя та впроваджували альтернативну, більш привабливу та захоплюючу альтернативу військовому вишколу. Це було особливо важливо через погану якість вступу до військової справи у середніх школах та вищих навчальних закладах.

Заснування інфраструктури паралельної підтримки та взаємодія з громадськістю

Важливим аспектом унікальної якості тренування націоналістичних загонів є трансформація громадських та політичних структур у де-факто тилову підтримку підрозділів.

Громадські активності були сфокусовані ексклюзивно на зборі коштів та благодійності, щоб підтримувати бойові загопи. Серед змінених організацій, визначні приклади включають рух “Азов”, який сформував патронажну службу “Ангели Азову”, “Підтримай Азов” та новостворена “Azov One” для підтримки штурмової бригади, як частини Нацгвардії. І хоча інші націоналістичні організації не створили окремих фондів чи фондаций, вони активно взаємодіяли з пресою, щоб привабити приватні донати для покриття потреб своїх бойових операцій.

Як приклад, Євген Карась створив фундацію під назвою “Захист для майбутнього”, дотичну до його політичної партії, яка теж допомагає споряджати солдатів. Бригада ветеранів “Азову” з Волині, які сформували загін спеціального призначення “Любарт”, також створили однойменний фонд. Національний Альянс, одна з найбільших регіональних націоналістичних організацій у Рівному та на Волині, також співзаснували Волинську Фундацію, благодійний фонд для війська.

Зусилля по зборі коштів активно публікуються майже усіма каналами в Telegram, офіційно пов’язаними з волонтерами, разом з поважними благодійними організаціями. Цей фандрайзинг направлений головно на спільноту націоналістів та їхніх прихильників, що відрізняє їх від методів інших фондів та впливових людей. Додатково, ці канали проводять прями трансляції, де бійці загонів розповідають свої історії та взаємодіють з

глядачами у форматі, схожому на комедійні шоу, відповідають на життєві питання і в цілому збирають кошти, щоб покрити запити підрозділу.

Різноманітні та численні канали інформації, такі, як Telegram, Youtube-канал “Братства” чи сторінки Facebook, більш улюблені “Свободою” або мережами УНСО, дають змогу добробатам запрошувати людей, забезпечувати додаткове фінансування і тому подібне. Спочатку створені для активності активістів, система фандрайзингу була повністю переорієнтована на збір ресурсів для покриття потреб бойових загонів.

Більше того, ці ресурси допомагають тримати на плаву незалежну логістику. Отже, це є очевидним, що націоналістичні формування мають додаткові засоби допомоги для закриття своїх потреб і закупівель включаючи плату за відновлення поранених побратимів і підтримку родин полеглих.

Націоналістичні формування також привносять потужний досвід у різноманітні аспекти військової служби, використовуючи це для реклами підрозділів і виробництва освітнього контенту для персоналу, що активно служить.

Вони створюють відеоінструкції про використання та догляд за різними видами зброї, налаштування бойового спорядження і так далі. Настільки інтенсивне залучення медіа вимагає активного висвітлення діяльності загону, монтажу відео і залучення багатьох спеціалістів з реклами, маркетингу, краудфандінгу і схожих напрямків.

Технічні покращення бойового екіпу представниками руху “Азов” особливо цікаві. Зокрема, розробка ЛУМ (легкої ударної машини) – яку представили у 2016 році – і чії характеристики, згідно з інженерами, перевищили індикатори легендарного американського “Хамві”. Важка БМП (бойова машина піхоти) на основі шасі танку Т-72 теж пройшла випробування і ще були анонси про інженерські розробки танку третього покоління “Т-рекс”. Однак, розповіли лише про деякі проміжні моделі у розробці. Капсула екіпажу – найбільш новаторська риса дизайну “Т-рексу”. Заснована на філософії модульного дизайну, це самобутнє відділення залишається окремим та добре ізольованим від секцій зброї та амуніції. Концепція безпілотної турелі – одна з найсучасніших ідей. Окрім “Т-рексу”, вона використана лише на танках Abrams-X та T-14 “Armata”.

Група “Арей” наразі розробляє важкі та легкі бронетранспортери, схожі на сучасні системи “Бредлі”, але наразі відомо лише про створений прототип.

Взаємодія з регулярними Збройними Силами

1. Комбінація горизонтальної та осередкової організації

Перед повномасштабним вторгненням росії, більшість добровольчих батальйонів бачили можливість вільного доєднання та виводу загонів, як одну з їхніх головних переваг. До інтеграції в лави Збройних Сил, цей підхід дозволяв підтримувати моральний дух бійців загонів. Дійсно, така можливість не стосувалася безпосередньої залученості учасників до бойових дій, але її могли планувати вільніше, ніж в регулярних армійських підрозділах, де регуляція відпусток та виходів набагато суворіша і більш

бюрократизована. Це також демонструє рівень мобільності і дозволяє проводити ефективніші ротації бійців. Це дає змогу швидших відступів, якщо потрібно, через переміщення або стан здоров'я військовослужбовця.

Наприклад, УДА вийшла з зони бойових дій у 2018, у той час, як ДУК почав зменшувати свою присутність на Сході України з 2016, переводячи більшість їхніх батальйонів в резерви, залишаючи лише два штурмових бата в межах конфліктної зони на Донбасі. Такий рівень мобільності створює постійну потребу в новій добровольчій мобілізації, одночасно дозволяючи вчасну демобілізацію особового складу, який не може далі брати участь у бойових операціях.

З початком трансформації у легальні загони можливість для неформальних процедур зменшилась, у той час, як необхідність мати оперативні командні штаби, які завідують юридичними та іншими бюрократичними справами, зросла. Незважаючи на формальності, багато підрозділів продовжують культивувати “волонтерський” дух, підтримуючи добровільне ставання до лав, а кампанії з рекрутингу часто підкреслюють їхній “добровольчий” статус своїх сил. Такий характер також зачіпає і внутрішні відносини, де командири демонструють більшу поблажливість щодо надання відпусток і більш відповідально ставляться до проблем ротації, втоми і так далі. Тим не менш, ці переваги є відносними через високу інтенсивність боїв, наявні обмеження через юридичний статус та підпорядкування вищому командуванню.

Можливість брати участь у бойових виходах без обов'язку залишатися на весь час конфлікту розглядалася, як серйозна перевага волонтерських асоціацій. До прикладу, учасники руху ГОНОР та Військова організація “Азов-Дніпро” сформували окремі загони всередині 67 бригади, яку сформував рух ДУК-ПС. Ця сама бригада включала у себе окремі батальйони з футбольних ультрас з Херсону та Миколаєва. Члени “Центурії” також служать разом, як складова 3 штурмової бригади. Такі ж практики існують і в УНА-УНСО, де регіональне походження також береться до уваги під час формування підрозділів, маленьких груп.

Часто, демобілізовані члени націоналістичних організацій брали на себе ролі у медіа та піарі, фандрайзингу, висвітленні подій війни, рекрутингу та тренуванні. Однак, це стосується лише людей, які не служать у ЗСУ, але зареєстровані, як члени добровольчих загонів ТРО.

2. Більша свобода у виборі місця бойових виходів

Націоналістичні загони, підпорядковані офіційному командуванню Збройних Сил України, використовують горизонтальні зв'язки (окремі члени часто служать в різних формуваннях, включно з командними позиціями) для вибору місця висування. Для прикладу, командир спеціальної тактичної групи “Карпатської Січі” розповів, що під час Київської кампанії (лютий-березень 2022 року), група перемістилася для бою у Харківську область, відповідаючи на заклик про допомогу з боку командування 93 окремої механізованої бригади.

Деякі підрозділи не обирають специфічні завдання, але мають більшу свободу дій, на кшталт загону Євгена Карася, групи “Реванш” чи батальйону “Братство”. Їхні активності

нагадують тактику, яку використовують ССО. Таким групам дають широкий спектр задач: диверсійні місії чи розвідка по запити оперативних командирів чи очільників бригад.

Інший формат для підвищеної групової мобільності – формальна реєстрація дислокації загону на тилкових позиціях. Його частина діє автономно чи по згоді з оперативно-тактичним командуванням, навіть якщо підрозділ стоїть за межами зони бойових дій. Зазвичай, мова йде про його прикріплення до більших формувань.

Націоналістичні рухи також формують місцеві осередки та мобілізують їхніх членів в секторі активних боїв. Тактична група “Азов-Дніпро” була створена з членів осередків у Дніпрі, Херсоні, Миколаєві зі складу ультрас футбольних команд, здебільшого через потребу у військах на південному напрямку. Такі загони, як КРАКЕН та Фрайкор створили окремі групи якраз через нестачу бойових груп для оборони Харкова. Злиття “азовських рухів” у “штурмові” бригади також керувалося необхідністю мати надійні штурмові війська для використання на критичних напрямках триваючих українських контрнаступальних операцій. По факту, більшість націоналістичних груп активно використовувалася у найбільш інтенсивних зонах бойових дій – обороні Бахмута (де 3 штурмова бригада разом з 10 гірською механізованою бригадою стали головними силами контратак у травні 2023 року), на Херсонському напрямку (ССО “Азов”, “Братство”, “Реванш”) і у Харківській області (СТГ “Карпатська Січ” і КРАКЕН).

Важливо зазначити, що свобода дій була регульована командуванням Генштабу чи інших безпекових органів і через внутрішній тиск та поширення інформації всередині мережі. Націоналістичні добровольчі формування дивлять одні за одними, щоб запобігти пасивності у проведенні бойових дій. Головна мотивація добробатів – уникнути пасивних відряджень та бюрократичних обмежень та мати постійну присутність у зоні активних боїв. Таким чином, загони можуть зберегти свій мобілізаційний потенціал та ефективність на полі бою.

Чудовим прикладом стійкості та ініціативи цих добробатів була високоризикована місія до обложеного заводу “Азовсталь” у Маріуполі. У цій операції гелікоптери переносили солдатів в оточення Маріуполя, щоб доставити амуніцію та інші речі. Додатковим завданням було забирати поранених та залишатися, щоб підтримувати збройні сили на землі, ефективно ротуючи кілька бійців.

Одним з лідерів цієї місії був Родіон Кудряшов, знаний по позивному “Рідік”, відповідальний за логістику полку “Азов” і який з тих пір став заступником командира 3 штурмової бригади. Згідно з його словами, всі бійці на цій місії високого ризику зголосилися самі. Це є прикладом мотивації та самовідданості, що лежать в основі діяльності цих волонтерських формувань.

Націоналістичні мережі дозволяють швидке пересування особистого складу з підрозділу в підрозділ на індивідуальному та груповому рівнях. Це важливо, бо формальна процедура переведення у ЗСУ дуже складна і бюрократична і не гарантує погодження на трансфер військовослужбовців. Таким чином, волонтерські підрозділи можуть швидко зібратися та обмінятися досвідом всередині своїх лав, влити до них нових та загартованих у боях бійців/жінок і упевнитись, що всі війська здатні виконати місії.

Для прикладу, 3 окрема штурмова бригада під командуванням Андрія Білецького, була сформована на основі ССО “Азов-Київ” та сил ТРО “Азов-Дніпро”. Дніпровські ультрас, група футбольних фанів, знаних за своїми націоналістичними схильностями, створила свою власну роту всередині дніпровського ТРО, що пізніше стало частиною 3 ОшБр.

Інший варіант такої трансформації – “ГОНОР”, який створив ТРО для 130 Спеціальний штурмовий корпус “Вовків Да Вінчі” влітку 2022 року. Це знову ж таки підкреслює гнучкість та адаптивність цих добровольчих формувань у відповідь на зростаючі військові потреби.

Відповідь націоналістів-добровольців на повномасштабне вторгнення росії

З першого дня війни, волонтерські попередні приготування та мережевість уможливили швидку мобілізацію та формування готових до бою загонів.

Рух “Азов” – прекрасний цьому приклад. У грудні 2021 року, він запустив тренувальні курси для своїх громадян *“Не панікуйте, підготуйтеся”*, сфокусовані на тактичній першій допомозі, базових бойових навичках та обізнаності щодо цивільного захисту. Вони покрили 12 регіонів України і були особливо популярними у Харкові, Києві та Маріуполі. Перед вторгненням, близько 10 тисяч українців пройшли ці курси. Станом на початок 2023 року, він мав щонайменше дві бригади (3 ОшБр та штурмова бригада “Азов” Нацгвардії України) та два унікальних загони. На додачу, учасники руху також створили окремі підрозділи всередині ССО (загін ССО “Любарт”), які наразі офіційно не пов'язані з “азовським” рухом і не стали частиною новостворених бригад “Азову”.

24 лютого, “Свобода” анонсувала мобілізацію їхнього батальйону ТРО. Через чотири години після старту повномасштабного вторгнення, “Братство” оголосило мобілізацію та створило Telegram-канал “Батальйон Братство”. Євген Карась також мобілізував колишніх членів С14, щоб вони не билися самі у різних підрозділах.

Націоналістичні добровольчі загони, що брали участь у бойових операціях, як частина Сил Оборони України, можна поділити на три головні категорії: легкі (штурмовики), унікальні (ССО) та механізована піхота. Цей розподіл дещо довільний через динамічність змін у структурі та складі груп і їхню постійну інтеграцію до лав регулярних сил.

“Реванш”, офіційно – окрема рота Сил Спеціального призначення. Батальйон НГУ “Свобода” також почав свій шлях, як унікальний силовий батальйон. Після влиття до складу Нацгвардії, він діє, як частина бригади швидкого реагування. ДУК-ПС діяв, як легка піхота спецпризначення перед трансформацією у 67 бригаду.

Роль націоналістичних загонів, як штурмових військ була визначною під час Київської кампанії. Наприклад, батальйон “Братство” взяв участь у битвах за Нову Басань і Лук'янівку. Вони також відомі за своєю роллю саме як піхотної підтримки проти ворожих броньованих автомобілів.

Деякі націоналістичні загони також перейшли від добровольчих формувань та груп ТРО до Сил Спецоперацій. Один з таких – “Азов-Харків” – краще знаний, як “KRAKEN” (ССО “Азов-Харків”) був сформований у Харкові у перший місяць вторгнення. Загін “KRAKEN” тепер оперує, як спеціальні сили під егідою Головного управління розвідки, здебільшого у Харківській області.

Деякі комбатанти діють автономно, як легкі штурмові війська або групи підтримки для механізованих і танкових бригад, хоча вони не у складі штурмовиків чи спеціальних сил. До прикладу, УНСО здебільшого працює у рамках територіальної оборони. Є також інтегрований до складу УНСО загін, чие завдання – розвідка по ворожих тилах. Схожу активність провадять загін Євгена Карася С14 і батальйон “Братство”.

Не так давно, “Братство” оприлюднили факти про глибокі вилазки у ворожий ар’єргард. 27 грудня 2022 року повідомили про смерть чотирьох їхніх “братів по зброї” у Брянській області рф. Офіційна позиція організації Корчинського підтвердила, що ці члени займалися актами саботажу.

Під час битв 2022 року, добровольчі націоналістичні формування захопили багато трофейної військової техніки. Для прикладу, стрілецька рота 93 бригади “Карпатська Січ” та добровольчі загони сформували танкову роту, де більшість техніки отримали після наступу Сил Оборони України на Харківщині. Наразі, підрозділ кличе себе “оперативно-тактична група “Карпатської Січі”, підпорядкована командирі роти стрілецької роти.

Формування “Вовки Да Вінчі” захопили кілька трофейних танків (здебільшого Т72В3 і Т-80) та створило власну танкову роту. Загони УНСО мають доступ до важкого трофейного спорядження, включаючи самохідну артилерію (щонайменше один загін з 152-мм “Нона-К” САУ відомий) і мінімум один трофейний танк, який використовували для вогневої підтримки піхоти. З штурмова бригада також захопила ворожу броню та артилерію, як-то самохідну гаубицю Мста-С, БТР-82, Т-72, Т-64 і найновіші російські танки Т-90. ДУК-ПС знайшли застосування броневих автомобілів “Тигр”, БТР-82А та БТР-82. Такі загони, як Фрайкор, також публікують, як деякі сили добровольців та ТРО обшукують 152-мм снаряди для артилерії у закинутих російських сховищах. Всі згадані підрозділи незалежно чистять, фільтрують та оцінюють захоплені снаряди на придатність. Якщо боеприпаси не підходять їм, вони передають їх регулярним силам.

Висновки

Від початку повномасштабного вторгнення росії, добровольчі формування українських націоналістів виконали багато особливих військових завдань. Їхня можливість організувати ефективну оборону у районах повного оточення, як Маріуполь і зупинити просування російських механізованих сил на критичних точках фронту, як Харків, Ізюм-Барвінкове, Рубіжне-Севєродонецьк і Бахмут, продемонстрували їхню оперативну ефективність і стратегічну важливість в рамках українського оборонного апарату.

Більше того, націоналістичні формування також грали значну роль у проведенні спеціальних операцій в тилу ворога або біля Криму і також на території материкової росії, підкреслюючи свою роль, як ефективних штурмових та розвідувальних сил під час успішних атакуючих дій. Цей широкий спектр загонів, задіяних в цих операціях, такі як

“Карпатська січ” Тараса Деяка, ССО “Азов”, “Реванш”, “KRAKEN”, ССО “Любарт” й батальйон “Братство” підкреслює розмаїтість та адаптивність цих формувань у відповідь на змінну динаміку конфлікту.

Активна участь цих формувань у контрнаступальних діях у Херсонській та Харківській областях наголосила на їхній корисності, як у захисті, так і у нападі. Націоналістичні формування не були статичними; вони постійно адаптувалися та еволюціонували одночасно з вимогами конфлікту, вказуючи на їхній потенціал для подальшого зростання та розвитку у майбутніх військових операціях.

По суті, націоналісти були ключовим компонентом оборонної стратегії України. Їхній внесок, відзначений операційною ефективністю, адаптивністю та стійкістю, відіграв значну роль у формуванні української оборонних та контрнаступальних операцій проти росії. Вони продемонстрували здатність відповідати на складну динаміку війни, що постійно змінюється, роблячи внесок до здатності України захищатися. Їхня постійна участь та еволюція підкреслюють їхню роль у конфронтації, як однієї з головних військових сил української армії.

Адаптивність до різкої зміни соціальної реальності дозволила націоналістам швидко трансформуватися у військову силу, освоїти нові військові технології та стратегії, демонструючи їхню важливу роль у українській обороні. Цей процес інтеграції, хоча і пов'язаний з викликами, також підкреслює потенціал для збереження мотивації та операційної гнучкості цих загонів у нових, більш формальних військових рамках. Баланс між офіційним приєднанням та збереженням традицій і практик руху створили, де-факто, інновації, нову якість адаптації, яку привносять ці загони і пропонує цінні уроки для розвитку військової стратегії і керування добровольчими чи суспільно-військовими одиницями по всьому світу.

Таким чином, досвід українських націоналістичних формувань, проаналізований крізь призму концепції бріколажу, має наслідки для військової стратегії та та взаємодії в рамках цивільно-військової співпраці. Шлях цих формувань від місцевих волонтерських загонів до невід'ємних компонентів сил національного захисту підкреслює трансформативну силу бріколажу – використання наявних ресурсів, військового досвіду та ідеологічних принципів для адаптації та процвітання у офіційному військовому оточенні. Спільні дії для розвитку політичної активності стали додатковою перевагою для лідерів цих рухів, як щодо амбіцій створити нові військові формування так і щодо адаптування їхньої ролі до нових реалій. Цей підхід не включає огляд інших важливих активностей правих рухів в Україні, але все ще яскраво характеризує, що так багато практик, які громадські рухи використовували у мирний час, можуть бути використані для ефективного спротиву від зовнішнього ворога. Це збагачує наше розуміння їхнього значного внеску в оборону України та потенційно підкреслює методи для майбутньої інтеграції схожих формацій у державні захисні структури, балансуючи між інноваціями та організаційною згуртованістю.

1. Риси націоналістичних формувань

Успіх націоналістичних формацій стався завдяки інтенсивній та тривалій підготовці великої частини руху, яка включала тактичну та морально-психологічну мобілізацію

їхньої мережі, відкриття тренувальних штабів для цивільних, використання горизонтальних контактів і традицій волонтерських формацій. Разом мотивацією політичних підприємців зберегти свої ресурси, також була присутнє бажання адаптувати найкращі практики і в кінцевому підсумку додатково заохотити показати свої результати публіці. Цивільний елемент рухів не зник, але скоріше трансформувався у матеріальну та технічну підтримку, допомагаючи посилити медіа присутність їхніх братів по зброї. Це вилилося у кращу готовність, зростання числа бажаючих приєднатися і великий потенційний ресурс для лідерів та командирів.

Практики, які були підтримані та цінувалися рухом, як засоби для бусту своєї репутації і змагань з іншими рухами, дозволили швидке висування та мобілізацію мережі руху. Окрім людських ресурсів, це також надані додаткові допоміжні матеріали у формі ініціатив (здебільшого благодійних фондів), щоб допомогти війську незалежно від ресурсів держави. Існуюча ієрархія, що включала бойовий досвід, як важливий елемент для визнання ролі всередині руху, вилилася у кращу командну структуру, а професіоналізм, як вирішальний атрибут переваги, став критично важливим для ефективності бойових загонів.

Націоналістичні батальйони часто демонстрували високий рівень спеціалізації, фокусуючись на специфічних завданнях чи бойових ролях, таких як розвідка, спеціальні операції, артпідтримка, охорона окремих місцевостей чи проведення штурмових дій. Їхнє тренування включало у себе фізичні, професійні та ідеологічні компоненти, споряджаючи їх навичками та знаннями, необхідними для ефективного виконання цих ролей.

На ранній стадії, ці волонтерські загони часто демонстрували деякий рівень незалежності та автономії, навіть будучи на боці Збройних Сил України. Така оперативна гнучкість дозволила їм швидко адаптуватися до плінних умов, дозволяючи їм ефективно виконувати свої функції і робити значний внесок до Сил Оборони України.

Волонтери, які приєдналися до цих загонів через їхню професійну репутацію та ідеологічну стійкість, зіграли важливу роль у цих націоналістичних формуваннях. Люди, мотивовані націоналістичними ідеологіями, приєдналися до цих формацій, розділяючи спільні ідеологічні цінності, особливо українців, все більш радикально налаштованих проти росії.

Більше того, ці формування були інноваційними у своїй тактиці, включаючи використання цивільних дронів для розвідки та ударів та швидко адаптували нові види важкого озброєння. Ці сучасні тактики підкреслюють їхню адаптивність та винахідливість, що сприяє підвищенню їхньої операційної ефективності та успіху у різних військових операціях.

Підсумовуючи, унікальні якості, тактики та інновації цих націоналістичних добровольчих формувань значно посприяли їхній оперативній ефективності та адаптивності. Фактори за лаштунками їхнього успіху – інтенсивне тренування, оперативна гнучкість, використання інноваційної тактики і сильне відчуття єдності та товариства, заклали підвалини для їхнього суттєвого внеску до Збройних Сил України. Ці елементи стали причинно-наслідковими цеглинками для механізму бриколажу, дозволяючи швидко

перейти від публічних активістів та “вуличних хуліганів” до регулярних Збройних Сил України.

2. Інтеграція у Збройні Сили та особисті роздуми

Через деякий час, були спроби інтегрувати добробати до повноцінного складу ЗСУ. Ця інтеграція включала у себе стандартизацію структур командування та контролю, створення офіційних тренувальних програм та сполучення активностей добровольчих загонів з ширшими військовими цілями. Це потрібно було для впевненості, що добровольці не діяли ізольовано, але були частиною об'єднаних сил оборони, підвищуючи загальну ефективність військової відповіді України.

Інтеграція цих добровольчих формувань у регулярні збройні сили також повпливала на менеджмент і контроль в цих загонах. Після приєднання, ці підрозділи перейшли під 100% контроль українського уряду, для певності, що їхні операції та активності були частиною оборонних стратегій та цілей.

У той час, як процес інтеграції ставив виклики, він також пропонував щедрі переваги. Це дозволило цим формуванням використовувати ресурси, тренування та підтримку армії, покращуючи їхню можливість та ефективність. Це, своєю чергою, сприяло розширенню підрозділів до полків та бригад, зробило мобілізацію більш інклюзивною і зрештою покращило доступ до критичних та важкодоступних ресурсів, таких як військово спорядження та боєприпаси. Це також вилілося у більш скоординовану та об'єднану оборонну відповідь, дозволяючи таким формуванням та регулярним силам взаємодіяти ефективніше у захисті суверенітету та територіальної цілісності України.

Процес триває посеред активних бойових операцій. Це потенційно може посилити відхід феномена в тінь чи впровадження інших змін, які напряду залежатимуть від динаміки розвитку війни. Безсумнівно, такий складний процес не може бути проаналізований поза контекстом суспільних соціальних зрушень, змін у структурі політичних можливостей для України та багатьох зовнішніх факторів. Інституційна трансформація потребуватиме подальшого дослідження, але цей аспект можливий лише у довшій ретроспективі і після можливості описати нинішній епізод конфлікту, який триває з 2022 року. У майбутньому, варто дослідити більш детально інші зміни у громадянському суспільстві і серед політичних сил і як на них вплинуло повномасштабне вторгнення росії.

У підсумку, націоналістичні формування трансформувалися від волонтерських батальйонів до регулярних збройних сил, зробивши значний внесок до захисту України. Їхня інтеграція до ЗСУ забезпечила послідовність їхніх операцій з цілями та стратегіями оборони країни. Досвід цих формувань пропонує важливі інсайти в роль та потенціал добровольчих сил та соціальних рухів у демократичних країнах для національної оборони і виклики та можливості, пов'язані з їхньою інтеграцією у регулярні збройні сили.

Література

Fedorenko, Kostiantyn & Andreas Umland. “Between Frontline and Parliament: Ukrainian Political Parties and Irregular Armed Groups in 2014 - 2019.” Nationalities Papers (2021).

Gelashvili, Tamta. "Political opportunities and mobilization on the far-right in Ukraine." *East European Politics* (2023).

Gomza, Ivan & Jan Zajaczkowski. "Black Sun Rising: Political Opportunity Structure Perceptions and Institutionalization of the Azov Movement in Post-Euromaidan Ukraine." *Nationalities Papers*. vol. 47. no. 5 (2019).

Huang, Xiang et al. "Integration of Bricolage and Institutional Entrepreneurship for Internet Finance: Alibaba's Yu'e Bao." *Journal of Global Information Management*. vol. 27. no. 2 (2019).

Ishchenko, Volodymyr. "Far right participation in the Ukrainian Maidan protests: an attempt of systematic estimation." *European Politics and Society*. vol. 17. no. 4 (2016).

Kaplan, Jeffrey (ed.). *The 21st Century Cold War: A New World Order?*. London: Routledge, 2020. Lo Mascolo, Gionathan (ed.). *The Christian Right in Europe: Movements, Networks, and Denominations*. vol. 129. Bielefeld: transcript Verlag, 2023.

Mateus, Sara & Soumodip Sarkar. "Bricolage – a systematic review, conceptualization, and research agenda." *Entrepreneurship & Regional Development* (2019).

McAdam, Doug, Sidney Tarrow & Charles Tilly. *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

McCarthy, John D. & Mayer N. Zald. "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory." *American Journal of Sociology*. vol. 82. no. 6 (1977).

Mzembe, Andrew et al. "Institutional Bricolage as an Antecedent of Social Value Creation in a Developing Country's Tourism and Hospitality Industry." *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. vol. 26. no. 4 (2019).

Sanders, Deborah. "Ukraine's third wave of military reform 2016–2022: Building a military able to defend Ukraine against the Russian invasion." *Defense & Security Analysis*. vol. 39. no. 3 (2023).

Shekhovtsov, Anton & Andreas Umland. "The Maidan and Beyond: Ukraine's Radical Right." *Journal of Democracy*. vol. 25. no. 3 (2014).

Tarasiuk, Taras & Petro Burkovskiy. "From Political Outsiders to Military Stalwarts: The Evolving Face of Ukrainian Nationalism." (2023) [Unpublished paper].